

УДК 930.1:316.75

Милош Јевтић

Институт за политичке студије, Београд

ПРОГЛАС О КОЛЕКТИВНИМ СЕЋАЊИМА: ЗНАЧАЈ И ПРОБЛЕМИ ЗА КУЛТУРУ ПАМЋЕЊА

Сажетак

Уколико се култура памћења односи на целокупну друштвену активност у циљу одржавања одређеног погледа на прошлост, колективна сећања представљају њен социопсихолошки аспект. С тим у вези, тема рада јесте упознавање читаоца са овим феноменом. Шта су колективна сећања и која је њихова улога су питања која ће бити детаљније размотрена у првом делу рада. Након тога, аутор ће указати на начине њиховог неговања и дељења унутар групе. На крају, пажња ће бити скренута на општија питања улоге колективних сећања у друштву и начине на који њихово неговање може допринети изградњи бољих унутаргрупних, као и међугрупних односа.

Кључне речи: Колективна сећања, култура памћења, историјски наративи, социјални идентитет, међугрупни односи

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Прошлост у себи садржи један парадокс... Она представља врхунски аргумент у заступању одређеног става јер подразумева позивање на садржај који се не може променити. Истовремено, ниједан опис прошлости заправо није опис прошлих времена – није могуће вратити се у прошла времена и проверити тачност нашег описа. Он представља актуелно тумачење и предмет је жустре полемике. Дакле, позивати се на прошлост је могуће само до одређеног степена. Сваки историјски догађај је последица тадашњих околности и разматрање тог чина у садашњости нужно води његовом убацивању у (неодговарајући) актуелни контекст. Самим тим, парадокс прошлости се огледа у томе што се одређени историјски догађај користи као основа за актуелно тумачење које ни на који начин није могуће директно повезати са историјским контекстом датог догађаја. Другим речима, прошлост као констелација ранијих дешавања је неприступачна. Она бива константно реконструисана и редефинисана у зависности од актуелних потреба друштва и његових тежњи у будућности. Они који нису свесни датог проблема, у прошлости виде кристално јасну и неуништиву потврду њиховог гледишта, не знајући да њихова позиција нема никакву директну основу у ранијим временима.

У неку руку, нико нема прошлост... Преостаје само њено тумачење око којег постоји (не)слагање у одређеном степену.

2. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА ПОЈЕДИНЦА

Предуслов постојања сваке групе јесте идентификација појединца са њом – особа мора створити слику о себи као члану групе који је у одређеном степену сличан другим члановима. Међутим, због чега појединац ствара слику о себи која је обухватно тј. социјално дефинисана? Један од основних разлога јесте боље разумевање себе, других и реалности. Припадност групи није сводљиво на „етикету“ или заједничку именицу (Србин/Српкиња, пензионер, давалац крви итд.). Свака група има одређен број социјеталних уверења – когниција које су

дељене између чланова групе о стварима од великог значаја за групу и које доприносе доживљају њене посебности тј. јединствености.¹ Социјетална уверења пружају основу за заједничко разумевање реалности, смислену комуникацију и координисану акцију између чланова без којих ниједна група (а нарочито нација) не би постојала.

Појединац, постајући члан групе, улази у већ постојећи систем значења, уверења и интерпретација који поседује његова група – социјетална уверења (укључујући и интерпретације прошлости) увек претходе појединцу. Међутим, он није пасиван и равнодушан прималац, већ дате интерпретације активно поунутрује, обрађује и лично проживљава – интерпретације догађаја из прошлости (којима он најчешће није ни присуствовао) бивају афективно шаржиране, *као да је у питању лично искуство*. Штавише, психолошки процеси чланова показују висок степен унутаргрупе хомогености. На пример, подсећање на историјску епизоду нације води појави одређене емоције код великог броја чланова групе, при чему је њено изражавање је мање-више исто. Из тог разлога се често говори о колективној емоционалној оријентацији² као афективном пандану социјеталним уверењима. И когнитивни и афективни аспект воде међусобном *усличњавању* мишљења и понашања чланова групе, чиме се разумевање реалности, комуникација и координисана акција олакшавају, а социјално дефисана слика о себи потврђује.³ Поједностављено, колективна сећања истовремено представљају и психолошки и социолошки феномен, јер подразумевају идентификацију појединца са групом – дефинисању слике о себи као мање-више типичном члану групе и интернализацији њених атрибута.⁴ Зато се колективна сећања и дефинишу као систем заједничких (тј. међусобно успостављених и дељених) тумачења о прошлости базиран на припадности одређеној групи.⁵

1 Bar-Tal, D. (2000). *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.

2 Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society?. *Political Psychology*, 22(3), 601-627. doi: 10.1111/0162-895X.00255

3 Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69-126. doi:10.1016/S0065-2601(06)39002-8

4 Turner, J., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157

5 Licata, L., & Klein, O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et

3. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА НАЦИЈУ

У претходном тексту је указано на улогу коју колективна сећања имају у формирању појединчеве социјално дефинисане слике о себи. Даљи текст ће указати на подједнак значај колективних сећања, овог пута на нивоу нације.

Свака нација настоји да пружи одређену слику своје историје њеним члановима. Разлог неретко централне улоге историје нације у њеној дневној агенди јесте чињеница да колективна сећања, као приче, омогућавају нацији да разуме шта је она била, шта јесте и шта може бити, чинећи их драгоценим за формирање групног идентитета, њених норми и вредности. Укратко, колективна сећања представљају једну од епистемолошких основа смисла националног идентитета.⁶ Лиу и Хилтон сажимају овај потенцијал у појму скрипта (*eng. charter*).⁷ Скриптови представљају мит о настанку групе, дефинишу права и дужности групе и оправдавају њене социјалне и политичке акције. Поједностављено, они описују безвремену суштину групе, која се преноси будућим генерацијама, али и онима који тој групи иницијално нису припадали (нпр. имигрантима). Колективна сећања имају неколико сржних функција неопходних за нормално функционисање нације. Она омогућавају дефинисање граница нације (ко јој припада, а ко не), стварају групне вредности и норме, појачавају кохезију између припадника и спремност на групну акцију, утичу на актуелно психолошко стање припадника, помажу у вредносном поређењу своје и других нација, легитимишу прошло, садашње и будуће понашање чланова итд.⁸

Имајући у виду централност колективних сећања за слику коју нација формира о себи, не чуди што историја једне нације не представља веран опис прошлих збивања,

anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. *L'Autre: regards psychosociaux*, 241-277.

6 Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

7 Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556. doi:10.1348/014466605x27162

8 Páez, D., Bobowik, M., De Guissmé, L., Liu, J. H., & Licata, L. (2016). Mémoire collective et représentations sociales de l'Histoire. *Les représentations sociales: Théories, méthodes et applications*, 539-552.

већ интерпретацију која се непрестано одвија на свим нивоима друштва. На пример, поједини садржаји се изостављају из наратива, док се пожељније теме наглашавају, некад до те мере да изгледа као да „ничег другог нема да се каже“.⁹ Самим тим, ова интерпретација је нужно пристрасна, јер се не смеју довести у питање основа социјетална уверења по питању тога „ко смо ми“, континуираности нације кроз време¹⁰, њеној позитивној слици о себи¹¹ и слично. Поменута пристрасност је макар делимично заснована на узајамном подржавању социјеталног (групног) и психолошког (личног) нивоа анализе. С једне стране, психолошки фактори утичу на конструкцију прошлости и осталих аспеката свакодневице – тумачење је производ базиран на жељама, вредностима и проблемима идентитета људи који (ре)креирају. Другим речима, за колективна сећања се каже да су вођена тј. да су одабрана и створена у складу са актуелним потребама људи у вези са тим шта је добро или истинито. Истовремено, социјетални фактори дефинишу психолошко искуство. То значи да питања памћења или идентитета (на личном и социјалном нивоу) нису стерилни феномени, већ да своју „форму“ добијају кроз културалне потенцијале и могућности. Тако, за колективна сећања се каже и да усмеравају тј. да утичу на активност појединца, најчешће у циљу очувања постојеће слике о себи.¹²

3. ЗНАЧАЈ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА ЗА МЕЂУНАЦИОНАЛНЕ ОДНОСЕ

Као што је напоменуто, у оквиру когнитивно-афективног система интерпретација који карактерише одређену групу, увек постоји и склоп социјеталних уверења која се односе на прошлост – колективна сећања. Такође, указано је на

9 Pavlović, S. (2010). Odsustva: o osporavanju prošlosti i konstrukciji društvenog zaborava. *Istorija 20. veka*, (2), 117-134.

10 Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C., Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: Seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1118-1134. doi:10.1002/ejsp.430

11 Roth, J., Huber, M., Juenger, A., & Liu, J. H. (2017). It's about valence: Historical continuity or historical discontinuity as a threat to social identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 320-341. doi:10.5964/jsp.v5i2.677

12 Mukherjee, S., Adams, G. E., & Molina, L. E. (2017). A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558-587. doi:10.5964/jsp.v5i2.705

пристрасност колективних сећања, имајући у виду њихов основни задатак – пружање смислене и кохерентне слике историје групе, поткрепљујући централна социјетална уверења попут оних о позитивној слици о групи или њеној посебности. Заправо, описане правилности се најбоље уочавају на нивоу међугрупних односа, а нарочито у интернационалним сукобима и несугласицама.

У тим ситуацијама, нације формирају антагонистичке наративе о томе како и зашто је конфликт почео. Најчешће теме овог етоса конфликта¹³ су образложења (уз оправдавање) појаве конфликта, формирање црно-беле слике међугрупних односа („ми“ – добри, „они – лоши“), опажање своје групе као жртве, инсистирање на патриотизму, јединству нације и слично. Поново, спој система социјеталних уверења (уз колективна сећања као његовог дела) и колективне емоционалне оријентације имају поткрепљујући ефекат на идентификацију појединца са групом. Описани склоп представља општу интерпретативну структуру за разумевање и лакше подношење недаћа кроз које пролази појединац чије је друштво у конфликту (материјални и људски губици, неизвесност и слично).¹⁴ Имајући у виду да овај когнитивно-афективни систем значења помаже у ношењу са продуженим стресом, свака група улаже значајне ресурсе у његово ширење међу члановима. То се може чинити кроз институционалне социјеталне канале (систем образовања, средства масовног информисања), али и истовремено одвијати кроз неформалне медије (волонтерске организације, интернет форуми итд.).

Основни проблем се огледа у томе што друштво само краткорочно успева да се носи на континуираним стресом – конфликт је рационализован, слика о групи није угрожена, жртве се величају, а солидарност између чланова расте. Међутим, призма кроз коју свака нова информација пролази је пристрасна. Когнитивно-афективни систем се самопотврђује, антагонистичка порука се даље шири, понашања чланова дугорочно воде погоршању конфликта, а

13 Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

14 Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From conflict resolution to reconciliation* (pp.11–38). Oxford, UK: Oxford University Press.

све веће жртве представљају додатни аргумент исправности опште интерпретативне структуре.¹⁵

Велики број истраживања пружа јасну емпиријску подршку описаним претпоставкама. Неке од најснажнијих потврда описаног потенцијала колективних сећања јесу истраживања која говоре о тзв. изабраној трауми. У питању је једно од најјачих колективних сећања – дељено и кроз генерације преношено схватање велике трауме кроз које су прошли преци групе од стране противника. У ситуацијама конфликта, одабрана траума може бити један од кључних механизма заштите групног идентитета у садашњости и „моралног“ усмерења даљих групних акција.¹⁶ На пример, подсећање на одабрану трауму служи као оправдавање за недела сопствене групе у садашњости.¹⁷ Овај ефекат се делом објашњава тиме што се, подсећањем на изабрану трауму, актуелни противник опажа као оваплоћење „архинепријатеља“ групе. Штавише, њен утицај је толико снажан да уважавање изабране трауме од стране актуелног противника у садашњости повећава поверење према супарничкој групи и спремност за опроштај.¹⁸

Међутим, утицај колективних сећања се не може свести на поткрепљивање тзв. етоса конфликта. Чланови друштва на свим нивоима могу заузети другачији став према прошлости и реконструисати колективна сећања тако да превазиђу дисфункционална социјетална уверења о делегитимизацији противника уз наглашавање сопствене исправности и моралности. Ипак, треба бити свестан да процес редефинисања колективних сећања није једноставан подухват услед вишеструких препрека. Још једном, колективна сећања представљају неке од централних садржаја који осмишљавају припадност групи. Значење било које етничке и националне

15 Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462

16 Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97. doi:10.1177/05333160122077730

17 Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988-1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988

18 Andrighetto, L., Halabi, S., & Nadler, A. (2018). Fostering trust and forgiveness through the acknowledgment of others' past victimization. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 651-664. doi:10.5964/jssp.v5i2.728

групе се заснива и на разумевању њене прошлости. Уколико је та прошлост дефинисана као борба кроз епохе између добра и зла (а „наша“ група је, по правилу, отеловљење добра), заузимање другачијег става према прошлости за чланове истовремено значи и нежељену промену социјално дефинисане слике о себи. Такође, колективна сећања су социјетални психолошки процеси. То значи да су различите друштвене институције попут система образовања, средстава масовног информисања, културалних производа (музејске поставке, филмови) и слично, укључене у успостављање и дељене одређене интерпретације прошлости. Самим тим, велики број чланова групе ће гајити жељену верзију. Проблем је утолико већи уколико се покушаји критике јављају након дужег времена, на пример тек кроз смене генерација. На крају, не треба изгубити из вида је колективно сећање и политиколошки феномен. Државници, други политичари и друге структуре моћи могу бити, идеолошки или интересно, оријентисани према неговању специфичних колективних сећања.¹⁹

4. НЕГОВАЊЕ КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА

Колективна сећања, али и друга социјетална уверења нације представљају симболичке процесе. Њихова срж је интерпретација, а основни циљ разумевање (себе, сопствене прошлости, међугрупних односа итд.). Међутим, њихови производи могу бити врло конкретни. Испоставља се да најважнија колективна сећања имају бројне материјализације које служе у педагошке и идеолошке сврхе.²⁰ На пример, споменици и гробља су специјализовани и (најчешће) трајни локалитети који служе неговању одређеног схватања прошлих догађаја. Јасан пример још једног оваплоћења колективних сећања су и различити ритуали и церемоније – говори, параде, значке, одређени датуми итд. То су активности које великом броју чланова групе комуницирају значење неког историјског догађаја. Штавише, испоставља се да су и музејске поставке

19 Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

20 Bar-Tal, D. (2003). Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence. In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, 77-93. Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/9781403919823_5

(заступљеност одређених епоха, историјских ликова и сл.) неретко у функцији одржавања постојећег система колективних сећања.²¹

Различите материјализације колективних сећања и социјетални канали њиховог преношења делују истовремено. На пример, одређеног датума, средства масовног информисања широком аудиторiju омогућавају тренутан приступ комеморацији неке историјске епизоде: венац се полаже на споменик и говор се држи у његовој непосредној близини пред окупљеном публиком. Ови ритуали, одиграни у специфично време и на специфичном месту, су „засићени“ колективним сећањима – говор челника је испуњен „поукама“ прошлости, док окупљени чланови групе афективно проживљавају догађаје из прошлости којима (најчешће) нису ни присуствовали. Оваква координисана акција несумњиво поткрепљује сржна социјетална уверења групе и идентификацију са њом, али учвршћује и тумачења „због чега смо се данас овде окупили.“ Најчешће, описани круг бива затворен од стране тих истих средстава масовног информисања јер је, након описаног обележавања, „дневни ред“ јавног мњења испуњен подсећањима на поруке са комеморације и њиховим импликацијама за будуће акције.²² Другим речима, још једном се испоставља да колективна сећања и њихове материјализације не омогућавају само разумевање прошлости, већ и усмеравање будућих акција тј. да је у питању комбинација ретроспективног и проспективног разумевања реалности.

Наравно, колективна сећања се не одржавају искључиво кроз специјализоване локалитете и календарске манифестације. Систем образовања је један од најзначајнијих социјеталних канала за неговање колективних сећања. У питању је дуготрајан (траје годинама), интензиван (заузима велики део дневних активности) и обухватан (знања и вештине који чине садржај школовања се односе на већину животних ситуација у којима

21 Barreiro, A., Wainryb, C., & Carretero, M. (2017). Power struggles in the remembering of historical intergroup conflict: hegemonic and counter-narratives about the Argentine "Conquest of the Desert". In *History Education and Conflict Transformation* (pp. 125-145). Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-54681-0_5

22 Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging collective memories and public agendas: Toward a theory of mediated prospective memory. *Communication Theory*, 23(2), 91-111. doi:10.1111/comt.12006

се особа може наћи) међусобни утицај између социјеталних порука и појединчевих значења и потреба. Другим речима, ученици активно приступају настави и садржај који им се преноси нити бива потпуно асимилован у постојећи систем уверења, нити га у потпуности редефинише. С тим у вези, истраживања јасно указују на потенцијал система образовања (а нарочито наставе историје) да редефинише дисфункционална колективна сећања, али и истовремени ризик да садржај који се преноси буде злоупотребљен као потврда антагонистичких и често политизованих социјалних идентитета.²³

Ипак, у највећем броју случајева, историјски наратив који појединац гради представља манифестацију институционализованог наратива – колективна сећања која негује систем образовања бивају мање-више усвојена од стране ученика. Овај налаз не треба да чуди јер се испоставља да је централни садржај тј. оса око које се историјски наративи организују – нација. Она се дефинише као протагониста наратива, при чему се задатак историјске анализе најчешће своди на повезивање националне прошлости, садашњости и будућности. Не само што ученици кроз школовање ступају у већ изграђене историјске наративе на *националној* основи, већ је и анализа метанаратива у школским уџбеницима (структура националних наратива независних од садржаја)²⁴ указала на неколико правилности:

- укључивање-искључивање као логичка операција (границе историјског субјекта тј. нације се утврђују тако што се дефинише ко припада, а ко не; упоредо са дефинисањем граница, „наш“ опис је пружен у позитивним цртама, док је „њихов“ опис базиран на негативним особинама);
- идентификација са нацијом садржи и когнитивне и емотивне аспекте;
- честа појава митских и херојских личности;

23 Barton, K. C., & McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37(1), 85-116. doi:10.1080/0022027032000266070

24 Carretero, M., López, C., González, M. F., & Rodríguez-Moneo, M. (2012). Students' historical narratives and concepts about the nation. *History education and the construction of national identities*, 153-170.

- потрага за територијом или слободом је чест мотив;
- историјски наративи садрже имплицитне моралне поруке (нпр. право одређеног народа на територију и оправдавање поступака у циљу остварења тог права);
- нација се дефинише есенцијалистички (акцент је на непроменљивој „суштини“ историјског субјекта).

Поменута анализа пружа помало песимистичан поглед на наставу историје јер се испоставља да једино историјски наративи који се не тичу нације (нпр. лекције о праисторији) могу избећи међуигру друштвено успостављених базичних претпоставки о групи и социјално дефинисане слике о себи карактеристичну за колективна сећања. Срећом, поједина истраживања указују на могућност будућих генерација да се критички односе према институционализованим наративима, под условом да настава историје буде базирана на активном учешћу ученика и усвајању вештине аргументовања.²⁵

5. ОГРАНИЧЕНОСТ УТИЦАЈА КОЛЕКТИВНИХ СЕЋАЊА

Захваљујући претходном одељку, постаје јасно да је утицај колективних сећања вишеструк и непрестан. Здружени утицај различитих социјеталних канала умањује опасност од истовременог постојања различитих тумачења прошлости унутар нације (стање тзв. когнитивне полифазije²⁶), формирању сукобљених подгрупа на тој основи и помаже у томе да се, скоро искључиво, доминантном наративу излажу следеће генерације које догађајима нису лично сведочиле.

Међутим, описани налази могу навести на погрешно схватање колективних сећања као социопсихолошког феномена чији је утицај неминован и неуништив. Колективна сећања, као и сви други симболички процеси, су предмет дељења и полемике. Не постоји ниједна верзија историје која, макар

25 Goldberg, T., Schwarz, B. B., & Porat, D. (2011). "Could they do it differently?": Narrative and argumentative changes in students' writing following discussion of "hot" historical issues. *Cognition and Instruction*, 29(2), 185-217. doi:10.1080/07370008.2011.556832

26 Jovchelovitch, S. (2008). The rehabilitation of common sense: Social representations, science and cognitive polyphasia. *Journal for the theory of social behaviour*, 38(4), 431-448. doi:10.1111/j.1468-5914.2008.00378.x

једном, није доведена у питање. Такође, колективна сећања се не морају савршено поклопити са епизодама из прошлости које историја као дисциплина сматра изузетно значајним. Штавише, бројност колективних сећања је увек мања од знања које нуди историјска анализа. Да није тако, сваки члан би био „експерт“ за историју своје групе у мери у којој је то историчар. На крају, највећа претња утицају колективних сећања јесте новоформирано колективно сећање. Заборав, као постепено нестајање, заправо не постоји. У питању је стална борба између наратива, при чему усвајање једног нужно имплицира порицање других.²⁷

Другим речима, колективна сећања не морају увек и нужно бити у складу са актуелном ситуацијом друштва. На пример, неки догађаји се не опажају као политички релевантни, а други бивају заташкани. Исто важи и за различите манифестације колективних сећања: називи улица се мењају, одређене историјске епизоде се изостављају из наставног плана, датуми државних празника се мењају и слично. Поједностављено, колективна сећања пролазе кроз постепен и мукотрпан процес формирања и ширења у оквиру групе, при чему постоји сталан ризик од прекида било које фазе овог процеса. Ограниченост утицаја колективних сећања и потешкоће које се налазе на путу њиховог успостављања ће бити разумљивији уколико се илуструју кроз пример једне скорашње историјске епизоде – у питању је рат на Косову и Метохији који је кулминирао НАТО бомбардовањем СРЈ 1999. године.

Имајући у виду недавни завршетак рата, али и огромне последице и актуелне нестабилности до којих он довео, може се претпоставити да је у питању историјски догађај који „завређује“ да се формира као пример колективног сећања. У прилог оваквој претпоставци говоре налази о значају Косова и Метохије за Србију и Србе у контексту ЕУ интеграција. Наиме, испитаници сматрају КиМ „колевком“ тј. местом настанка српског идентитета (КиМ служи стварању континуираности српског идентитета јер се опажа као његова временски стабилна тачка), уз истовремено уважавање политичке реалности и тензије услед чињенице да је данас КиМ *de facto* независна држава, при чему се процес ЕУ интеграција опажа

27 Cohen, S. (2013). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. John Wiley & Sons.

као избор између уласка у ширу социоекономску заједницу или очувања територијалног интегритета Србије.²⁸ Другим речима, тема каква је КиМ имплицира снажну психолошку, али и геополитичку инвестираност.

Међутим, испоставља се да поједини грађани Србије не интерпретирају рат на територији КиМ у контексту њиховог националног идентитета, сржних уверења о Србији или позиције КиМ у симболичком систему нације. Тако, у сећањима Београђана на НАТО бомбардовање доминирају проблеми везани за „обичног човека“. У питању су теме попут иницијалне конфузије и неверице да ће се бомбардовање заиста десити, страха услед немогућности да гарантују безбедност својих ближњих, дилеме да ли да напусте Београд (и Србију) или да остану у престоници, као и питање који став заузети према самом бомбардовању (нпр. против било каквог оружаног сукоба, за ограничену интервенцију, против ње и слично).²⁹

Такође, различита обележавања овог историјског догађаја нису заступљена у мери у којој друге нације то чине приликом сећања на њихову скорашњу војну историју (нпр. парада поводом Дана победе над фашизмом у Русији). Тако, у периоду од 2000. до 2014. године, обележавање годишњице НАТО бомбардовања се вршило без централне церемоније, кроз њено истовремено обележавање широм земље. Поред политичких челника, иницијатори обележавања су били СПЦ, Војска Србије, али и групе грађана кроз чију је локалну иницијативу направљено неколико спомен обележја (плакета, споменик итд.).³⁰ Штавише, претпоставља се да различити споменици посвећени ратовима 90их (укључујући и рат на КиМ) у Београду, услед њихове ограничене величине и/или маргиналне локације у граду, заправо доприносе замагљивању скорије историје Србије.³¹

28 Obradović, S. (2019). Who are we and where are we going: From past myths to present politics. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53(1), 57-75. doi:10.1007/s12124-017-9410-x

29 Fridman, O. (2016). Memories of the 1999 NATO Bombing in Belgrade, Serbia. *Südosteuropa*, 64(4), 438-4 59. doi:10.1515/soeu-2016-0041

30 Mandić, M. (2016). Official Commemoration of the NATO Bombing of Serbia. A Case Study of the Fifteenth Anniversary. *Südosteuropa*, 64(4), 460-481. doi:10.1515/soeu-2016-0042

31 Bădescu, G. (2016). 'Achieved without Ambiguity?' Memorializing Victimhood in Belgrade after the 1999 NATO Bombing. *Südosteuropa*, 64(4), 500-519. doi:10.1515/soeu-2016-0044

На крају, треба напоменути да чак и најважнији социјетални канали попут система образовања не морају имати теоријски очекивану улогу у ширењу одређеног колективног сећања.

Тако, показано је да средњошколци имају рудиментиране историјске наративе о НАТО бомбардовању СРЈ (значајан број их уопште нема), при чему поједини ученици тумаче овај историјски догађај ослањајући се на актуелне геополитичке односе (прошлост и садашњост се мешају). Уз то, испоставља се да млађим генерацијама недостаје разумевање НАТО бомбардовања кроз призму њиховог националног идентитета, као и снажан и систематичан утицај институционализованих емистемолошких „ауторитета“ у формирању њиховог колективног сећања (испитаници извештавају о генерално слабој упознатости са НАТО бомбардовањем, при чему систем образовања није доминантни канал информисања).³²

У прилог налазима описане студије говори истраживање које је покушало да одговори на питање на који начин школски систем помаже у борби против поједностављених тумачења прошлости која стоје у основи предрасуда и немогућности да се превазиђу „заоставштине“ тешке прошлости. Резултати указују на то да је распад СРФЈ (тема која обухвата и рат на КиМ) историјска епизода која је наставницима историје најтежа за предавање. Њена снажна афективна шаржираност, као и чињеница да је овај историјски догађај један од последњих у наставном курикулуму, наставнике најчешће наводи на потпуно избегавање. Уколико ипак покушају да предају нешто више о овој историјској епизоди, то чине сведено, уз избегавање било којих „тешких тема“.³³

Описани налази воде закључку да одређени догађај из прошлости постаје део система колективних сећања једино уколико задовољава критеријуми њиховог формирања. Другим речима, ако историјска епизода поткрепљује појединчеву

32 Јевтић, М.(2019). Колективна сећања средњошколаца на НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. *УДвадесет година од НАТО агресије на СРЈ - поводи и последице*, 129-151. Институт за политичке студије, Београд. doi:10.22182/srj1999

33 Maric, D., & Jovanovic, R. (2017). Teachers On Teaching: How Practitioners See The Current State And Future Developments. In *History Education Across The Western Balkans* (Rep.). Hague, The Netherlands: EUROCLIO.

идентификацију са групом, чини неизоставни део агенде јавног мњења и бива снажно представљена кроз различите културалне артефакте, постоји велика вероватноћа да ће она постати саставни део склопа социјеталних интерпретација прошлости.

6. ШТА СЕ ЗАПРАВО ПАМТИ?

У претходним редовима, колективна сећања су детаљно појашњена и указано је на значај овог феномена за било какву анализу социјалне реалности. Међутим, треба рећи нешто више о односу између колективних сећања и разматрања прошлости уопште.

У историји, као дисциплини, постоје два основна приступа прошлости.³⁴ Први је познат као стратегија јединственог наратива. Друштво формира (једно) обухватно тумачење ранијих догађаја, при чему систем образовања и други социјетални канали комуникације даље шире и учвршћују исту поруку. Јединствени наратив је вероватно најлакше формирати у мањим заједницама, које су у довољној мери хомогене да се сваки члан групе може „пронаћи“ у формираној верзији прошлости. Међутим, у већим групама какве су нације, конфесионална, расна или етничка хетерогеност не дозвољава једноставно формирање обухватне верзије прошлости јер поједине групе нужно бивају искључене из хегемонског наратива. Штавише, постоје бројни историјски примери у којима су друштва упадала у конфликт управо због неговања искључивог и дисфункционалног погледа на прошлост (нпр. нацистичка Немачка и Јевреји). Насупрот њој, друга стратегија је заснована на мултиперспективности и подразумева истовремено неговање различитих (неретко и сукобљених) историјских наратива унутар групе.

Две стратегије имају различито схватање прошлости. Док приступ јединственог наратива прошлост дефинише као „археолошки“ процес у коме је потребно трагати довољно „дубоко“ за *истином*, мултиперспективни приступ дефиницију прошлости приближава схватању колективних сећања, где

34 McCully, A. (2012). History teaching, conflict and the legacy of the past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7(2), 145-159. doi:10.1177/1746197912440854

се разумевање прошлости везује за процесе формирања социјалног идентитета. У дубоко подељеним друштвима, прихватање супарничке верзије прошлих збивања нужно подразумева и прихватање њихове општије позиције, а тиме и (ин)директно угрожавање социјално дефинисане слике о себи. Уважавајући речено, друштво (а нарочито систем образовања) мора опажати прошлост као констелацију перспектива, при чему нове генерације имају централну улогу у критичком преиспитивању различитих тумачења, њиховом уважавању и развоју осетљивости на контекстуалне чиниоце.

Међутим, парадокс прошлости описан на почетку рада указује на то да се различита схватања о прошлим збивањима неминовно преносе у политички домен, у ком политичке вође и остали државници преузимају на себе улогу представника групе и боре се (макар у начелу) за верзију историје у складу са групним интересима. Прошлост постаје „арена“ у којој се нације сукобе на симболичком плану – историјски наратив бива политизован, било у правцу ревизионизма историјских чињеница зарад очувања позитивне слике о себи тј. о сопственој групи³⁵, појачавања солидарности и везаности за нацију³⁶ или стварања атмосфере неповерења и страха у циљу припреме за отворен конфликт.³⁷

Уважавајући ове напомене, култура памћења подразумева интензиван и непрестан однос према прошлости – очување историјских локалитета, отварање музеја и стварање научне литературе, вођење дебата, учење о ранијим збивањима кроз систем образовања итд. Ако се ове акције спроводе одговорно, чланови групе ће развити тзв. историјску осетљивост³⁸ – прошлост ће бити уважена и критички упоређена са актуелном ситуацијом и импликацијама за будућност. Другим речима, ранија збивања ће се разматрати и као склоп чињеница и као

35 Mammone, A. (2006). A daily revision of the past: Fascism, anti-Fascism, and memory in contemporary Italy. *Modern Italy*, 11(2), 211-226. doi:10.1080/13532940600709338

36 Wang, Z. (2008). National humiliation, history education, and the politics of historical memory: Patriotic education campaign in China. *International Studies Quarterly*, 52(4), 783-806. doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00526.x

37 Oberschall, A. (2000). The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and racial studies*, 23(6), 982-1001. doi:10.1080/014198700750018388

38 Haste, H., & Bermúdez, Á. (2017). The power of story: Historical narratives and the construction of civic identity. In *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (pp. 427-447). Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/978-1-137-52908-4_23

извор поука о томе како се негативна епизода могла избећи („шта би било да...“) и како да се не понове њене грешке.³⁹

Уколико се прошлости приступи на описани начин, појединац ће напokon имати моћ да превазиђе избор између два зла – тврдокорног заступања антагонистичких колективних сећања које неминовно води погоршању међугрупних односа, или бекства од било каквог социјеталног дефинисања прошлости зарад (бесмисленог) порицања социјалног у себи.

ЛИТЕРАТУРА

Јевтић, М. (2019). Колективна сећања средњошколаца на НАТО бомбардовање СРЈ 1999. године. У *Двадесет година од НАТО агресије на СРЈ - поводи и последице*, 129-151. Институт за политичке студије, Београд. doi:10.22182/srj1999

Andrighetto, L., Halabi, S., & Nadler, A. (2018). Fostering trust and forgiveness through the acknowledgment of others' past victimization. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 651–664. doi:10.5964/jspp.v5i2.728

Bădescu, G. (2016). 'Achieved without Ambiguity?' Memorializing Victimhood in Belgrade after the 1999 NATO Bombing. *Südosteuropa*, 64(4), 500-519. doi:10.1515/soeu-2016-0044

Bar-Tal, D. (1998). Societal beliefs in times of intractable conflict: The Israeli case. *International Journal of Conflict Management*, 9(1), 22–50. doi:10.1108/eb022803

Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365. doi:10.1111/0162-895x.00192

Bar-Tal, D. (2000). Shared beliefs in a society: Social psychological analysis. Thousand Oaks, CA: Sage.

Bar-Tal, D. (2001). Why does fear override hope in societies engulfed by intractable conflict, as it does in the Israeli society?. *Political Psychology*, 22(3), 601-627. doi: 10.1111/0162-895X.00255

39 Galtung, J. (2001). After violence, reconstruction, reconciliation, and resolution. In *Reconciliation, justice and coexistence: Theory and practice*, 3-23. Lexington books, Lanham.

Bar-Tal, D. (2003). Collective Memory of Physical Violence: its Contribution to the Culture of Violence. In *The Role of Memory in Ethnic Conflict*, 77–93. Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/9781403919823_5

Bar-Tal, D., & Bennink, G. H. (2004). The nature of reconciliation as an outcome and as a process. In Y. Bar-Siman-Tov (Ed.), *From conflict resolution to reconciliation* (pp. 11–38). Oxford, UK: Oxford University Press.

Bar-Tal, D. (2007). Sociopsychological foundations of intractable conflicts. *American Behavioral Scientist*, 50(11), 1430-1453. doi:10.1177/0002764207302462

Barreiro, A., Wainryb, C., & Carretero, M. (2017). Power struggles in the remembering of historical intergroup conflict: hegemonic and counter-narratives about the Argentine “Conquest of the Desert”. In *History Education and Conflict Transformation* (pp. 125-145). Palgrave Macmillan, Cham. doi:10.1007/978-3-319-54681-0_5

Barton, K. C., & McCully, A. W. (2005). History, identity, and the school curriculum in Northern Ireland: an empirical study of secondary students' ideas and perspectives. *Journal of Curriculum Studies*, 37(1), 85-116. doi:10.1080/0022027032000266070

Carretero, M., López, C., González, M. F., & Rodríguez-Moneo, M. (2012). Students' historical narratives and concepts about the nation. *History education and the construction of national identities*, 153-170.

Cohen, S. (2013). *States of denial: Knowing about atrocities and suffering*. John Wiley & Sons.

Fridman, O. (2016). Memories of the 1999 NATO Bombing in Belgrade, Serbia. *Südosteuropa*, 64(4), 438-459. doi:10.1515/soeu-2016-0041

Galtung, J. (2001). After violence, reconstruction, reconciliation, and resolution. In *Reconciliation, justice and coexistence: Theory and practice*, 3-23. Lexington books, Lanham.

Goldberg, T., Schwarz, B. B., & Porat, D. (2011). “Could they do it differently?”: Narrative and argumentative changes in students' writing following discussion of “hot” historical issues. *Cognition and Instruction*, 29(2), 185-217. doi:10.1080/07370008.2011.556832

- Haste, H., & Bermúdez, Á. (2017). The power of story: Historical narratives and the construction of civic identity. In *Palgrave handbook of research in historical culture and education* (pp. 427-447). Palgrave Macmillan, London. doi:10.1057/978-1-137-52908-4_23
- Hogg, M. A. (2007). Uncertainty–identity theory. *Advances in experimental social psychology*, 39, 69-126. doi:10.1016/S0065-2601(06)39002-8
- Jovchelovitch, S. (2008). The rehabilitation of common sense: Social representations, science and cognitive polyphasia. *Journal for the theory of social behaviour*, 38(4), 431-448. doi:10.1111/j.1468-5914.2008.00378.x
- Licata, L., & Klein, O. (2005). Regards croisés sur un passé commun: anciens colonisés et anciens coloniaux face à l'action belge au Congo. *L'Autre: regards psychosociaux*, 241-277.
- Liu, J. H., & Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556. doi:10.1348/014466605x27162
- Mammone, A. (2006). A daily revision of the past: Fascism, anti-Fascism, and memory in contemporary Italy. *Modern Italy*, 11(2), 211-226. doi:10.1080/13532940600709338
- Mandić, M. (2016). Official Commemoration of the NATO Bombing of Serbia. A Case Study of the Fifteenth Anniversary. *Südosteuropa*, 64(4), 460-481. doi:10.1515/soeu-2016-0042
- Maric, D., & Jovanovic, R. (2017). Teachers On Teaching: How Practitioners See The Current State And Future Developments. In *History Education Across The Western Balkans* (Rep.). Hague, The Netherlands: EUROCLIO.
- McCully, A. (2012). History teaching, conflict and the legacy of the past. *Education, Citizenship and Social Justice*, 7(2), 145-159. doi:10.1177/17461979124440854
- Mukherjee, S., Adams, G. E., & Molina, L. E. (2017). A cultural psychological analysis of collective memory as mediated action: Constructions of Indian history. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 558–587. doi:10.5964/jspp.v5i2.705

Oberschall, A. (2000). The manipulation of ethnicity: from ethnic cooperation to violence and war in Yugoslavia. *Ethnic and racial studies*, 23(6), 982-1001. doi:10.1080/014198700750018388

Obradović, S. (2019). Who are we and where are we going: From past myths to present politics. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53(1), 57-75. doi:10.1007/s12124-017-9410-x

Páez, D., Bobowik, M., De Guissmé, L., Liu, J. H., & Licata, L. (2016). Mémoire collective et représentations sociales de l'Histoire. *Les représentations sociales: Théories, méthodes et applications*, 539-552.

Pavlović, S. (2010). Odsustva: o osporavanju prošlosti i konstrukciji društvenog zaborava. *Istorija 20. veka*, (2), 117-134.

Roth, J., Huber, M., Juenger, A., & Liu, J. H. (2017). It's about valence: Historical continuity or historical discontinuity as a threat to social identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 320-341. doi:10.5964/jsp.p.v5i2.677

Sani, F., Bowe, M., Herrera, M., Manna, C., Cossa, T., Miao, X., & Zhou, Y. (2007). Perceived collective continuity: Seeing groups as entities that move through time. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1118-1134. doi:10.1002/ejsp.430

Tenenboim-Weinblatt, K. (2013). Bridging collective memories and public agendas: Toward a theory of mediated prospective memory. *Communication Theory*, 23(2), 91-111. doi:10.1111/comt.12006

Turner, J., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell. doi:10.2307/2073157

Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97. doi:10.1177/05333160122077730

Wang, Z. (2008). National humiliation, history education, and the politics of historical memory: Patriotic education campaign in China. *International Studies Quarterly*, 52(4), 783-806. doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00526.x

Wohl, M. J. A., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988–1006. doi:10.1037/0022-3514.94.6.988

Miloš Jevtić

**PROCLAMATION ON COLLECTIVE
MEMORIES:
THE IMPORTANCE AND ISSUES
REGARDING THE CULTURE OF MEMORY**

Summary

If the culture of memory refers to the entire social activity in order to maintain a certain view of the past, collective memories represent its sociopsychological aspect. Therefore, the main goal of this paper is to familiarize the reader with this phenomenon. What are collective memories and what is their role represent questions that will be discussed in detail in the first part of the paper. In the second part of the article, the author will examine the ways they are maintained and shared within the group. Finally, attention will be drawn to the more general questions about the role of collective memories in society and the ways in which their nurturing can contribute to building better intragroup as well as intergroup relationships.

Keywords: Collective memories, culture of memory, historical narratives, social identity, intergroup relations
